

УДК 378
ББК 74.58
S81

Редакционная коллегия

Шакирова С.М. - к.ф.н., и. о. директора Управления по науке
Сапаргалиев Д.Б. – PhD, зам. директора Управления по науке
Никифорова Н.В. - д.э.н., профессор, декан послевузовского образования

Все статьи прошли проверку в системах Антиплагиат.ВУЗ - на русском языке, Turnitin.com - на английском языке, Advego Plagiatus v.1.2.093 – на казахском языке. Уникальность текстов не ниже 75%.

i – START. Предпринимательство: энергия молодых.

Материалы международной научно-практической конференции студентов и магистрантов 16-17 апреля 2015 г.- Алматы, Алматы Менеджмент Университет, 2015 – 320 с.

ISBN: 978-601-7021-36-8

УДК 378
ББК 74.58
S81

ISBN: 978-601-7021-36-8

Сейілхан Аяулы Әлімсейітқызы
Ақпараттық жүйе, 1 курс

Ғылыми жетекшісі:
Акимбекова Г.Ш., ф.ғ.к., доцент

Алматы
Менеджмент
Университет

ЖАСТАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Қоғамдық өмірде тілдің қатынаспайтын жері болмайды, тілсіз қоғам, қоғамсыз тіл болуы мүмкін емес. Қоғам үшін қызмет ететін тілді халық өзінің қарым-қатынас құралы ретінде пайдаланып, жетілдіріп отырады. Тілдің табиғилығы мен оның даму мәдениеті ұзақ уақыттан бері көтеріліп келе жатқан мәселе, бұл ұлттық таным мен ұлттық сана сезімнің қалыптасуынан келіп шығатын үрдіс екені белгілі. Қазіргі тілдің даму үстіндегі кезі, әрі жаһандануға байланысты тіларалық қарым-қатынастың тереңдей түскен шағында тілге ерекше назар аудару қажет екенін ғалымдарымыз әлдеқашан мойындаған болатын. Қазіргі тіл тазалығы мен оның мәдениетінің дамуын әлеуметтік лингвистикада, психолінгвистикада, когнитивтік лингвистика сияқты тілдің ғылымның өзге ұштасқан салаларымен байланыстыра қарап бағалауымыз қажет.

Тілдің жалпы мәселелері, оның әлеуметтік-қызметтік рөлін анықтаудан, яғни тіл мен оның иесі болып

табылатын халықтың қарым-қатынасы мен қоғамдық өмірдегі қызметтерін айқындаумен тікелей байланысты болып келеді. Қазақ тіл білімін зерттеуші ғалымдар осы тұрғыдан алғанда, бағдарламалы түрде іске асырған қазақ тілінің ұлттық әдеби тіл болып, оның деңгейінің кеңеюіне, сөйлеу, жазу мәдениетінің қоғамдық қызметінің барынша артуына, оны жетілдіруге айрықша қызмет етуде. Жалпы әдеби тіл мен ауызекі тілдің арасындағы айырмашылықтар: яғни әдеби тілге қатысты мәселелер түсінікті, ал ауыз әдеби тілі – ауызба-ауыз сөйлеу үстіндегі, баяндама жасаудағы, радио мен телехабарлардағы сөйлеу стилі, әрі ауыз әдеби тіл диалог және шешендік тілі деп екіге бөлінетіндігі туралы ғалымдарымыз айтқан болатын.

Диалог үстінде көрінетін сөйлеу тілі – күнделікті тұрмыс-тіршілікте қарым-қатынас пен әсер ету қызметін атқаратын ауызекі әдеби тілінің бір саласы. Ауызекі тіл – ауыз әдеби тілдің бір түрі ол тұрмыста, өндірісте, адамдардың тіл арқылы қарым-қатынас жасайтын барлық саласында қолданылады. Ауызекі тілдің басты ерекшеліктері: сөйлеудің алдын ала дайындықсыз, тікелей қарым-қатынас жасау барысында жүзеге асатындығы [1, 37-38 бб.].

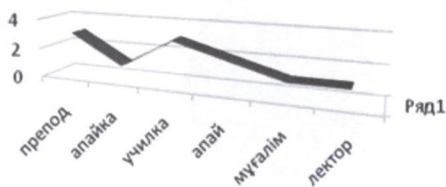
Бұның басқа стильдерден ерекшелігі адамдардың сөйлесу барысында тіл мәдениеті талаптарының толығымен сақталмайтындығында, әдеби нормадан тыс сөздер мен сөз тіркестері – варваризмдер, кәсіби сөздер, жаргондар, диалектілердің кездесуінде, әңгіме тақырыбының тез өзгеруіне байланысты болып келеді. Ғалымдардың пікірінше тілдің дамып, өзгеруіне сөйлеу тілі мен баспасөз тілі әсер етіп отырады, бірақ та олардың тигізер әсері екі басқа болып келеді. Баспасөз халық арасына кең тарап, жалпы халықтық дәрежеге жеткенге дейін тілге ауызекі сөйлеу тілі үлкен әсер етеді.

Тіл мәдениетінің басты бір белгісі – оның тазалығы. Тіл тазалығы дегенде, баспасөзде және сөйлеу тілінде қолданылатын сөздер, сөз тіркестері және сөйлем құрылысы жалпы жұртшылыққа бірдей түсінікті әдеби нормада болуын түсінеміз. «Тіл – қыры, сыры көп өте күрделі құбылыс. Халықтар арасында болатын қарым-қатынас арқылы бір тілден екінші тілге сөз ауысуы, жаңа ұғымды білдіретін жаңа сөздер пайда болуы да заңды құбылыс» [2, 11 б.]. Қазақ тіліне осындай қарым-қатынас нәтижесінде бөтен тілдерден ауысқан сөздер баршылық. Солардың арасында тіл мәдениетіне мән бермей кейбір негізгі сөздер мен грамматикалық формалардың қалыпты әдеби нормасын бұзып немесе әдеби тілге қарсы келетін элементтерді пайдаланып, қарапайым түрінде қолданылуы жиі кездеседі. Осындай сөздердің тілімізге кірігіп кеткенін анықтау бүгінгі мақаламыздың өзектілігін аша түседі. Жұмысымызға лексикалық материалдарды ақпарат жинау үшін жасалынатын әдіс сауалнаманы пайдаландық. Сауалнама Алматы Менеджмен Университеттерінен алынды. Онда университетке келгенде ең қолданылатын лексикаларды алдық.

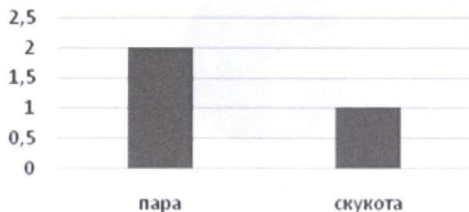
Сонымен жастардың сөйлеу тілінде қандай өзгешелік болмақ? Біз бұнда жастар деп 17-19 жас аралығында оқитын азаматтарды айтып жатырмыз.

Өкінішке орай, өндіріс орындары жұмысшыларының тілінде жаргон көп кездеседі. Жастар үшін ересек адамдар беделді болып саналатындығы белгілі. Балалар ата-анасының, мұғалімінің, жасы үлкен достарының әдетіне, көзқарасына, тіліне еліктейді. Негізінен күнделікті сөздер жастарға қызығушылық тудырмайды, себебі олар оған дағдыланған, үйренген сөздері болып саналады. Оның үстіне жаңа әдеби сөз белгілі үлгілер бойынша жасалады. Бірақ бастысы – бұл дерексіз ұғым, оқушы ұғымында ғылыми терминдермен сөйлеу дегеннің өмірі, әлі де болса алыс сияқты болып көрінеді. Ал жаргон сөздер кездейсоқ, әрі өз уақытында түсінікті. Оған түбірі түсініксіз болса да, олар қарапайым, ерекше айтылады, тез қабылданады. Айталық, жастар арасында, яғни біздің университетімізде оқитын 50 студенттен алынған сауалнама жұмысының нәтижесіне назар аударсақ:

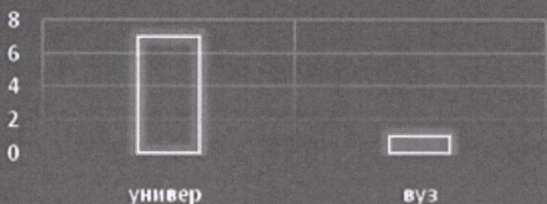
Апай

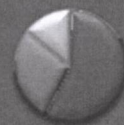
Лекция

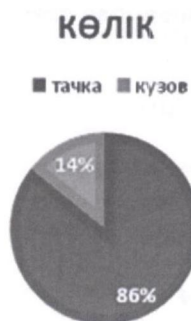
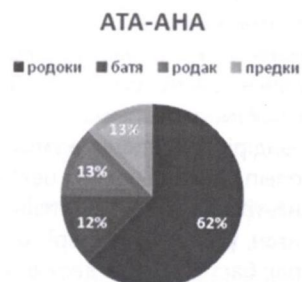
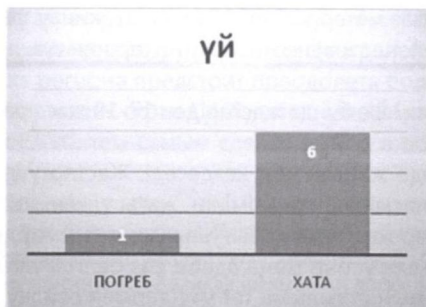
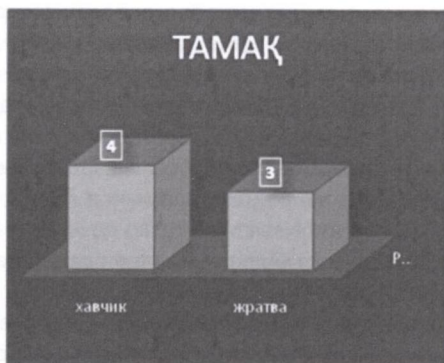

университет

Темекі

Диаграммалардың нәтижесінен шығаратын қорытынды жастардың сөйлеу тіліндегі лексикалық қор бай-ып жатыр деп айтуға болады. Бірақ әдеби тұрғыдан емес, өздерінің сөйлеу тіліне ыңғайланған тілде дамып жатыр. Бұл жерде тілдік үнемдеу де көрініс береді. Әсіресе, осындай топтағы сөздердің мазмұнына қатысты синонимдердің көптігіне таң қаласыз. Дегенмен де төбелесте, ұрыста, ойында тіл қашанда байланыссыз, эмоциональды, ал жастардың бұндай қызбалыққа арналған өзіндік сөздік қоры жеткілікті. Бұндай жағдайда студенттің сөздің негізгі мағынасы қайсы екенін көбіне түсіне бермейді, тіпті басқа мағынада, басқа жағдайда да қолдана береді. Содан студенттің қолданысындағы сөздің мағынасы алғашқы, негізгі мәнінен кетеді. Дегенмен, бұл сөздер күн сайын жаңа мағынаға, жаңа мәнге, әрі жаңа мағыналық түрге ие болады. Олар бүгін қызықты, ал ертең ұмытылып, өзінің мәнділігін де жояды. Жаргондар негізінен жастарға арнайы ұрылардың кәсіби сипаты жоғалған, жеңілдетілген деңгейінде келеді. Сол себепті студент жаргонның негізгі мағынасын біле бермейді, тек өз сөзінің мазмұнына, өзінің күйзелісіне, өзінің көңіл-күйіне қосып отырады. Сөйтіп жалпы жастардың тілі арқылы өзінің сөздік қорын толықтырады. Бұндай құбылысты «блатная музыка» (ұрылар музыкасы, дәлірек айтқанда «ұрылар тілі») дейді. Әйтсе де «блатная музыкадан» балалық сезім байқалып тұрады. Сол күйінде жастар қандай жаргон болсын қолдана береді, сондай-ақ бұлардың сыртқа ұнамсыз құбылыс болып саналатынын да біледі.

Бұндай құбылыспен қалай күресуге болады?

Біз күнделікті мәдениетімізден тыс белгілер мен жағдайларды ескере отырып, оқу орындары мен елдегі мәдениет деңгейін көтеру үшін, барлық шараларды қолданып, «блатной язықты» тілімізден аластатуға немесе тазартуымызға болатын да шығар. Бірақ та жастардың сөзіндегі мұндай құбылыстарға тыйым салынған жолмен шаралар қолдану немесе оңаша қалдырып тәрбиелеу сияқты жолдарды қолдана алмаймыз.

Кез-келген оқу орнының жастары қарым-қатынаста жаргондарды қосып отырады, бірақ жастар көбінесе әдеби тілді қолдану керек деген қажеттілікті сезінбейді, оның мәнерлігін, сөздік байлығын, оның эмоциональдық және логикалық сипатын, тәжірибелік мақсатта қолдану мүмкіндігін қажетсінбейді.

Мәдениетті қоғам тілден бай, мәнерлі, терең мағыналы қызметтерді талап етуде. Ал бұндай қызметтерді әдеби тіл ұзақ тарихи дамулар негізінде ғана орындай алады. Ол тұтастай қоғамның дамуымен бірге дамиды. Осы қоғамда өмір сүру үшін, қызмет ету үшін, дәл осындай қызметтері бар тілді меңгеру қажет. Дегенмен де, студент мағыналы мәтіндердегі сөзге шебер шешендер сөзінің мәнерлігін, тіл байлығын, әрі сол уақытта қоғамның мәдени қабатының тәжірибелік пайдасын ашып көрсетуі керек. Сонда студент жаргондардың мағыналық жағынан шектелгендігін ұғынады.

Егер студент біртіндеп жаргонның эстетикалық әлжуаздығы мен дәрежелігін көрсетіп отырса, кейін оның қоғамға деген болымсыз рөлін байқатуға болады. Оқытушы арнайы таңдалып алынған үлгілер бойынша поэтикалық тілдің мәнерлі байлығын, әрі қарым-қатынаста «блатная музыканың» кемшілігін де көрсетуі керек.

Студент жастардың жаргоны – бұл негізінен қылмыстық және түрме арголарының «мұралары». Оның бір бөлігі өзінің мағынасын өзгертіп, жастардың лексикасындағы айқындылықты көрсетеді, жоғарыдағы мысалдардан байқағанымыздай, олар көбінесе университет жағдайларымен байланысты болып келеді.

Сөйлеу мәдениеті бойынша студенттермен жұмыс жүргізу өте тиімді. Жас жеткіншектерге жалпы халықтық лексиканың арготизмдермен ластанып жатқанын түсіндіріп, еліміздегі тіл мәдениетіне байланысты шараларға атсалысуы керек екенін түсіндіру қажет.

Атақты ғалым Рабиға Сыздық: «Тіл мәдениеті проблемалары отбасы тәрбиесімен, мектептегі оқу ісімен, жалпы әр алуан оқу-тәрбие орындарының нақты жұмыстарымен тығыз байланысты болып келеді. Бұдан да биіктеу қарасақ, тіл мәдениеті ұлттық әдеби тілдің әлеуметтік базасының өзгеріске ұшырауына, өзге тілдерімен арақатынасына да тікелей ұштасып жатады», – дейді [3, б.б.] немесе «широкое понятие культуры непременно включает в себя то, что называют культурой речевого поведения», – деген екен сөйлеу мәдениетін зерттеуші, ғалым Н.И. Формановская.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: IDK-ТИПО, 1998. – 509 б.
2. Маманов, И.Е. Тіл мәдениеті. Алматы: Білім, 1985. – 18 б.
3. Сыздық, Р. Тілдік норма және оның қалыптануы. Астана: Елорда, 2001. – 229 б.
4. Формановская, Н.И. Культура общения и речевой этикет. Русский язык в школе. М., 1993. №5. Сс. 75-79.